

Тотубаева А.Т.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАРАНДАРДЫН
УКУКТАРЫН ЖАНА ЭРКИНДИКТЕРИН КАМСЫЗДООДО
ЖОГОРКУ КЕҢЕШТИН ДЕПУТАТТАРЫНЫН ИШИНИН
УЮШТУРУУЧУЛУК-УКУКТУК ФОРМАЛАРЫ**

Тотубаева А.Т.

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ
РАБОТЫ ДЕПУТАТОВ ЖОГОРКУ КЕНЕША ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ
КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН
В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

A.T. Totubaeva

**ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF WORK
OF DEPUTIES OF THE JOGORKU KENESH TO ENSURE THE
CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS
IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 342.734/72.73 (575.2)

Бул макалада жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу боюнча Жогорку Кеңештин депутаттарынын ишинин укуктук формалары каралган. Ошондой эле, парламенттин негизги формалары жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга багытталганы негизделген. Каралып жаткан укуктук формалардын натыйжалуулугу Жогорку Кеңештин ишинин уюштуруучулук-укуктук формаларын ишке ашыруудан көз каранды болору аныкталган. Жогорку Кеңештин өкүлчүлүктүү функцияларын ишке ашыруу максатында депутаттардын шайлоочулар менен иштөөсүн өркүндөтүүгө багытталган чаралардын комплекси боюнча илимий негиздүү сунуштар иштелип чыккан. Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө мыйзамдардын аткарылышы боюнча Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүн камсыз кылуудагы маселелер изилденген. Андан сырткары, жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарынын шайлоочулар менен иштөөсүнүн айрым аспектилери талданган.

Негизги сөздөр: жаран, укуктар жана эркиндиктер, депутат, депутаттык фракция, жарандардын кайрылуусу, депутаттык суроо-талаптар.

В данной статье рассматриваются правовые формы работы депутатов Жогорку Кенеша по обеспечению конституционных прав и свобод граждан. А также, обоснованы основные формы парламента, направленные на обеспечение конституционных прав и свобод граждан. Определено, что эффективность рассматриваемых правовых форм зависит от реализации организационно-правовой формы деятельности Жогорку Кенеша. В целях осуществления представительной функции Жогорку Кенеша разработано научно обоснованные предложения по комплексу мер, направленных на совершенствование работы депутатов с избирателями. Исследуются основные проблемы в обеспечении деятельности Жогорку Кенеша по исполнению закона о порядке обращений граждан. Кроме того, анализируются некоторые аспекты работы депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики с избирателями, в целях обеспечения конституционных прав и свобод граждан.

Ключевые слова: гражданин, права и свободы, депутат, депутатская фракция, обращения граждан, депутатские запросы.

This article examines the legal forms of work of deputies of the Jogorku Kenesh to ensure the constitutional rights and freedoms of citizens. And also, proved the main forms of the Parliament to ensure the constitutional rights and freedoms of citizens. It has been determined that the effectiveness of the legal forms depends on the implementation of the organizational and legal forms of activity of the Jogorku Kenesh. In order to implement the functions of representative of the Jogorku Kenesh developed evidence-based proposals for a package of measures aimed at improving the work of deputies with voters. Examines the main challenges in ensuring the activity of the Jogorku Kenesh on implementation of the law on the order of citizens' complaints. In addition, the analysis of some aspects of the deputies of the Jogorku Kenesh with electors, in order to ensure the constitutional rights and freedoms of citizens.

Key words: citizen rights and freedoms, deputy parliamentary faction, the complaints of citizens, parliamentary inquiries.

Парламенттин ишинин негизги укуктук формалары тийиштүү деңгээлде шайлоочулардын укуктарын жана эркиндиктерин, мыйзамдык кызыкчылыктарын камсыз кылууга багытталган. Демек, камсыз кылуунун натыйжалуулугу парламенттин ишмердүүлүгүнүн тийиштүү уюштуруучулук-укуктук формаларын толук кандуу ишке ашыруудан көз каранды болот.

Жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу боюнча Жогорку Кеңештин ишин уюштуруу өкүлчүлүк органынын ишинин негизги укуктук формалары менен байланыштуу. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» 2011-жылдын 25-ноябры № 223 Кыргыз Республикасынын мыйзамында Жогорку Кеңештин уюштуруучулук-укуктук формалары болуп депутаттык фракциялардын ишмердүүлүгү, комитеттердин жана комиссиялардын ишмердүүлүгү, Жогорку Кеңештин

отурумдары, парламенттик угуулар, шайлоочулар менен иштөө жана башкалар каралган [1].

М.А. Мироновдун пикири боюнча жарандар менен иш алып барууну камсыздоодогу маселелерди жоюу үчүн мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн реформалоо керек деп адилеттүү белгилейт [2, 27-б.]. Бул жерде Кыргыз Республикасында жарандын жана адамдын конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин камсыз кылуу максатында иштин натыйжалуулугун жогорулатуунун комплекстүү процессин белгилеп көрсөтсөк болот. Биринчи кезекте уюштуруучулук ресурсту мүмкүн болушунча колдонуу жана ушул сыяктуу оптималдаштыруу парламентке мүнөздүү болушу керек. Себеби, С.А. Авакьян баса белгилегендей, көпчүлүк учурларда элдик өкүлчүлүктүн мамилелери депутаттардын жарандардын алдындагы кандайдыр бир юридикалык милдеттерин чагылдырбайт [3, 77-б.].

Кыргыз Республикасында Жогорку Кеңештин депутаттарынын жарандар менен иш алып баруусу боюнча айрым бир аспектилерди талдап көрөлү. Жогорку Кеңештин депутаттары жарандардын мыйзамдык кызыкчылыктарын мамлекеттик бийлик органдарында камсыз кылууга милдеттүү. Бул максатка жетишүү үчүн депутаттар жарандардын тиричилик муктаждыктарын изилдеп, маселелерди тийиштүү деңгээлде чечип, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин, мыйзамдык кызыкчылыктарын камсыздоого багытталган чукул чараларды кабыл алуулары шарт.

«Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» 2011-жылдын 25-ноябры №223 Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 2-бөлүмүнүн ченемдери Жогорку Кеңештин отурумдары ачык-айкын өткөрүлөт жана массалык маалымат каражаттарында чагылдырылат деп так белгилеген. Жарандар ар бир көйгөйлүү маселелер боюнча парламенттин кабыл алган ар бир чечимдерине байкоо жүргүзүп, негиздүү кайрылууларды, сунуштарды киргизе алышат.

Жогорку Кеңештин шайлоочулар менен иш алып баруусу негизинен жарандардын депутаттарга кайрылууларында байкалат. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 41-беренесине ылайык жарандар мамлекеттик бийлик органдарына жеке кайрылууга жана жамааттык кайрылууларды жолдоого укуктуу. Ал эми, Жогорку Кеңештин депутаты жарандардын кайрылууларын кароого, ошондой эле жарандарды кабыл алууга милдеттүү [4].

«Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» мыйзамынын 151-беренесине ылайык Жогорку Кеңештин отурумдарынын жүрүшүндө депутаттар шайлоочулардын келип түшкөн сунуштарын, арыздарын жана даттанууларын, жарандардын жана алардын бирикмелеринин мыйзам чыга-

руу сунуштарын кабыл алат. Ошондой эле шайлоочулардын арыздары боюнча мамлекеттик органдарга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына парламенттик жана депутаттык суроо-талаптарды жиберет.

Учурда, жарандардын мамлекеттик бийлик кайрылуулары жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун маанилүү механизмдеринин бири катары бааланат. Кайрылуулардын өзү **арыз** жана **даттануу** болуп бөлүнөт: **арыз** – бул жарандардын Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана мыйзамдарында бекитилген укуктарды жана эркиндиктерди ишке ашыруу, мыйзамдык кызыкчылыктарын коргоо боюнча кайрылуулары. Ал эми, **даттануу** – бул жарандардын мамлекеттик органдардын же алардын кызмат адамдарынын чечимдери менен бузулган укуктарды, эркиндиктерди жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды калыбына келтирүү боюнча кайрылуулары.

Азыркы мезгилде, Жогорку Кеңешке кайрылууларды жолдоонун уюштуруучулук негизи болуп Аппараттын маалыматтык ишмердүүлүгү саналат. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппараты жөнүндө» жобого ылайык Аппарат Жогорку Кеңештин депутаттарын жана башка түзүмдүк бөлүмдөрүнүн ишин маалыматтык камсыз кылууну аткарат. Аппарат маалыматтык ишмердүүлүк аркылуу депутаттардын жарандардын мыйзамдык кызыкчылыктарын камсыздоо жана Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгү боюнча шайлоочуларды кабардар кылат.

Кыргыз Республикасында маалыматташтыруу маселелерин чечүү, мамлекеттик бийлик органдарынын маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. Маалыматташтыруу – бул коомдун жана жарандардын маалыматтык муктаждыктарын канаттадыруу жана укуктарын ишке ашыруу үчүн оптималдуу шарттарды түзүүнүн уюштуруучулук, социалдык-экономикалык жана илимий-техникалык процесси.

Натыйжада парламенттен чыгуучу маалыматтар шайлоочулар үчүн чоң мааниге ээ. Анткени, Жогорку Кеңештин Аппаратынын тийиштүү бөлүмдөрү тигил же бул укукту кайсыл жерде жана кантип ишке ашыруу керектиги жөнүндө, мыйзамдарды жана башка ченемдик актыларды кабыл алуу, өзгөртүү жана жокко чыгаруу жөнүндө, адам укуктарынын бузулушу менен байланыштуу жалпы абал тууралуу, көрсөтүлгөн көйгөй боюнча фракциялардын жана депутаттык топтордун позициялары жөнүндө маалыматтарды берип турушат. Жогорку Кеңештин ишинин жүрүшүндөгү ачык-айкындуулуктун жогорку деңгээли инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн чоң мааниге ээ. Мындай ишмердүүлүктүн конституциялык негизи катары баш мыйзамдын төмөнкү жоболорун атоого болот: жарандын жана адамдын укуктарынын жана эркиндиктеринин

үстөмдүгү жана каалаган мыйзамдуу жол менен маалыматты издөө, алуу, өткөрүп берүү, өндүрүү жана жайылтуу укугу.

Мыйзам чыгаруу органынын ишмердүүлүгү жөнүндөгү маалыматтарга жарандардын тоскоолдуксуз жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу максатында Аппарат басып чыгаруу ишмердүүлүгүн жүргүзөт. Аталган ишмердүүлүктүн маңызы – ачык жазылуунун шарттарында өлкөнүн калкы үчүн парламенттин жазуу жана электрондук басылмаларын даярдоо, чыгаруу жана жайылтуу. Бул басылмаларда депутаттардын, депутаттык фракциялардын, комитеттердин, комиссиялардын ишмердүүлүктөрү жөнүндөгү маалыматтар, пленардык отурумдарынын, парламенттик угууларынын стенограммалары жана добуш берүүнүн жыйынтыктары, семинарлардын, кеңешмелердин, симпозиумдардын жана Жогорку Кеңештин башка иш-чараларынын материалдары жарыяланат.

Аппарат массалык маалымат каражаттарындагы билдирүүлөр (жума сайын), «Парламенттик саат» – ар жумалык маалыматтык-агартуучулук теле берүү, Парламенттик – радио берүү, www.kenesh.kg электрондук жеке сайты ж.б. маалыматтык ресурстар аркылуу толук кандуу маалыматтык азык жаратып, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарынын маалыматтык ишмердүүлүгүн камсыз кылат.

Жарандар парламентке жана депутаттарга *кайрылууга* болгон укуктарын Жогорку Кеңештин коомдук кабылдамасына кайрылуулары аркылуу предметтүү ишке ашырат. Коомдук кабылдама Жогорку Кеңештин Аппаратынын түзүмдүк бөлүмү, ал парламенттин өкүлчүлүктүү функциялары менен түздөн түз байланышкан аз сандагы бөлүмдөрүнүн бири. Жогорку Кеңештин коомдук кабылдамасы бардык кайрылуулардын так эсеп-чотун жүргүзөт, алар шайлоочуларды кооптондурган арыздар боюнча маалыматтык-аналитикалык материалдары дайындашат жана Парламенттин жана Аппараттын жетекчилигине жеткиришет.

Учурда Кыргыз Республикасынын жарандары мыйзамдуулук жана укук тартиби, билим берүү, илим, маданият, спорт жана жаштар иши, калкты социалдык коргоо, саламаттыкты сактоо, айыл чарбасы ж.б. көйгөйлүү маселелер боюнча депутаттарга, депутаттык фракцияларга жана жогорку Кеңештин коомдук кабылдамасына түздөн-түз кайрылышат. Мисалы, Жогорку Кеңештин расмий сайтындагы маалыматтарга ылайык, СДПК фракциясынын депутаттарына 2015-жылдын 1-ноябрынан 2018-жылдын 1-январына чейин келип түшкөн катар боюнча маалыматка ылайык шайлоочулардан 18101 кайрылуу келип түшкөн. Анын ичинде жарандардын 11920 кайрылуусу каралып, 14316 кайрылуу тийиштүү мамлекеттик органдарга аткарууга жөнөтүлгөн. Кайрылгандардын

социалдык курамы: пенсия курагындагы адамдар, инвалидтер, аскер кызматкерлери жана аскер кызматынан алынган адамдар, жалгыз бой энелер жана инвалид балдарды тарбиялаган энелер, көп балалуу үй-бүлөлөр, жумушчулар, кызматкерлер ж.б.

Жеке кабыл алуу маселеси боюнча айына орточо эсеп менен 300 гө жакын адам кайрылат. Көпчүлүк учурларда кайрылган адамдар ишке орноштуруу жана жумушсуздук боюнча, жөлөк пул алуу, кечирим жарыялоо, социалдык коргоо, турак жай шарттарын жакшыртуу, укук тартибин сактоого тиешелүү конкреттүү орчундуу көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берүүнү өтүнүшөт. Жарандардын ар бир экинчи кайрылууларында сот, прокуратура, ички иштер органдарынын мыйзамдуулукту сактоо боюнча иши менен канаттанбагандык айтылат. 350 дөн ашуун катта жарандык жана кылмыш иштерин кайрадан карап чыгуу өтүнүчү камтылган. Мисалы, 2016-жылдын 1-сентябрынан 2017-жылдын 1-июнуна чейин мыйзамдуулук жана укук тартиби боюнча Жогорку Кеңештин депутаттарына 5473 кат жолдонгон [5].

Жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн эң маанилүүсү – суроо-талап. Депутаттык суроо-талапта мисалы, облустагы айлык акыларды, пенсияларды жана көп балалуу үй бүлөлөргө жөлөк пулдарды төлөөгө байланыштуу өтө чыңалган абалга көңүл бурулат. Суроо-талаптын демилгечилери Кыргыз Республикасынын Өкмөт башчысына облустагы социалдык-экономикалык абалды жакшыртуу боюнча натыйжалуу чараларды кабыл алууну сунушташат. Маселен, 2016-жылдын 1-сентябрынан 2017-жылдын 1-июнуна чейин тармактар боюнча 475 депутаттык суроо-талаптар түшкөн [5].

Жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуудагы белгилүү бир ролду Жогорку Кеңештеги депутаттык фракциялар ойношот. Жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу максатында фракциялар парламенттик угууларды, конференцияларды, жолугушууларды уюштуруулары керек. Алардын ишмердүүлүктөрүндөгү маанилүү орунду адам укуктарын коргоо маселелери боюнча аймактардын, адистердин, коомчулуктун пикирин аныктоо ээлеши керек, бул жерде фракциялардын шайлоочулар менен иш алып баруусу олуттуу мааниге ээ. Жогорку Кеңеш толугу менен пропорционалдык шайлоо тутуму боюнча шайлана баштагандан бери бул өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп келүүдө.

Жогорку Кеңештин депутаттарынын иштөө формаларына ачык-айкындык мүнөздүү, бул, өз кезегинде, анын ишмердүүлүгүндө жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга көмөктөшөт. Депутаттардын ишмердүүлүгүнүн принциптерине жарандын жана адамдын укукта-

рынын жана эркиндиктеринин артыкчылыгы принцибин дагы кошуу зарылдыгы менен тутумдуу байланышта болушу керек.

Жарандар менен жооптуу байланыш депутаттар үчүн өзгөчө мааниге ээ. Жогорку Кеңеш жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу максатында Жогорку Кеңештин өкүлчүлүк, мыйзам чыгаруу, жана аналитикалык иш багыттарын аныктоо үчүн шайлоочулардын сунуштары, арыздары жана даттануулары талданып, бириктирилиши шарт. Анткени, кайрылуулар жогорку мамлекеттик бийлик орган катары Жогорку Кеңешке болгон жарандардын ишенимин күчөтүп алар тарабынан кабыл алынган мыйзамдардын жакшы эместиги жана

аларда калктын тигил же бул катмарларынын кызыкчылыктарынын жетиштүү деңгээлде чагылдырылбагандыгын белгилеп көрсөтөт.

Адабияттар:

1. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» 2011-ж. 25-ноябры №223 Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
2. Миронов М.А. Обращения граждан как конституционно-правовой институт. Автореф. дис... докт. юрид. наук. - М., 2002. - 49 с.
3. Авакьян С.А. Депутат: статус и деятельность. - М.: Изд. МГУ, 1991.
4. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутатынын статусу жөнүндө» 2008-ж.18-декабры №267 Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
5. Сессия мезгилиндеги Жогорку Кеңештин иши жөнүндө Отчет (2016-жылдын 1-сентябрынан 2017-ж. 1-июну).

Рецензент: д.ю.н., профессор Молдоев Э.Э.